

– Отд. III. – С. 90; ²¹Калоянов А., Моллов Т. Слово на Тълкувателя – един неизползван източник за старобългарската митология // Българска етнология. – София, 2002. – Бр. 4. – С. 25-41; ²²Зубов М. І. Лінгвотекстологія середньовічних слов'янських повчань... – С. 82-184 та ін.

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

СЕМАНТИКА ПОНЯТТЯ "ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ" В СИСТЕМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

У дослідженні в контексті теорії інтелектуалізації літературної мови здійснено аналіз мотиваційних ознак, які визначили термін "інтелектуальний".

The research of the theory of intellectualization of a language made the basis of term "intellectual".

Карл Поппер у дискусії з Томасом Куном про розуміння поняття "нормальна наука" вважає за необхідне підкреслити, що йому й на думку не спало б сперечатися з приводу терміна. За умови, сформульованої К. Поппером, що серед небагатьох учених, які залишилися в історії науки, всі були "нормальними", "або взагалі хтось із них був таким"¹.

Залишаючи поза аналізом предмет дискусії, яким є "нормальна наука" (не з причини ігнорування заявленого авторами важливого, за суттю епістемічного питання, що давно викликає у нас інтерес), зупинимось на тезі про доречність/недоречність зосередження наукових зусиль на понятійному об'язі будь-якого терміна, коли *definitio essentialis*^{*1} визначає його розрізнявальну здатність у системі наукового знання.

Із цього погляду термінологічне поняття інтелектуальний залишається в мовознавстві і досі недостатньо окресленим, полісемантичним, а звідси його дифузність і нестрогість. Часто спостерігається навіть універсалізація атрибутивної за функцією семантики лексеми інтелектуальний (і інтелектуальний, тобто віднесений до позитиву), що призводить до термінологічно неконкретизованої сполучуваності: *інтелектуальний автор, інтелектуальний виклад, інтелектуальний погляд* (на проблему), *інтелектуальні зусилля, інтелектуальна проза* та ін.

¹* *definitio essentialis* – (лат.) суттєве визначення, істотне судження

Зауважимо, певне намагання прояснити ситуацію і структурувати лінгвістичний науковий апарат вже здійснювалися. Зокрема і нами в монографії 2001 р. "Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу"², де у словнику "Категорії, терміни, дефініції, понятійний апарат дослідження", що передує тексту монографії, запропоновано такі основні типи понятійного обсягу інтелектуально-го: інтелектуальна свідомість, інтелектуальні стилі, інтелектуальні характеристики. Семантика поняття інтелектуальний узгоджується автором із доміантними ознаками інтелекту й інтерпретується як "відзначений інтегральними характеристиками інтелекту"³.

Зрозуміло, визначені нами типи понятійного обсягу інтелектуального не вичерпують усіх можливостей епістемічної розробки терміна, у праці окреслено лише *characteristica universalis*^{*2}, що підпорядкована заявленій проблематиці і способам її розв'язання.

Переконаності авторові в тому, що визначений напрямок аналізу семантичної кореляції терміна інтелектуальний із дотичними науковими абстракціями має внутрішню логіку і є методологічно інструментальним, додають актуальні для сучасної науки тексти. Так, у Імре Лакатоса у характеристиці індуктивного методу інтелектуальний вплив на науку синонімізується з усвідомленим, розумним, зумовленим пошуком істини^{*3}. Можлива понятійна тотожність і з поняттям "пізнавальний", що гармонізує з інтегральними характеристиками інтелекту^{*4}. Врешті, і цитований нами К. Поппер

^{2*} *characteristica universalis* – (лат.) загальна, універсальна характеристика

^{3*} "Існує радикальний напрямок індуктивізму, представники якого відмовляються визнавати будь-який зовнішній вплив на науку – інтелектуальний (виділ. нами – Л. Ш.), психологічний чи соціологічний. Визнання такого впливу, вважають вони, призводить до неприпустимого відходу від істини. Радикальні індуктивісти визнають лише той відбір, який випадково здійснює нічим не обтяжений розум" (Імре Лакатос. *История науки и ее рациональные реконструкции* / Томас Кун. *Структура научных революций*. – М., 2003. – с. 461).

^{4*} "Деякі суперечки про пріоритет (йдеться про важливу для раціональної оцінки ситуацію, коли з погляду екстерналістської методології визначається пріоритет конкуруючих програм у передбаченні нового факта – Л. Ш.) можна пояснити інтелектуальним інтересом (виділ. нами – Л. Ш.), а не просто марнославством і честолюбством, тоді виявляється важливість тієї обставини, що теорія Тіхо Браге, наприклад, лише *post hoc* була успішною в поясненні спостережуваних фаз Венери і відстані до неї, а не вперше це було

інтелектуальний пошук, і навіть радикальніше – інтелектуальний прорив у властивому йому метафоричному викладі асоціює з інтелектуальною революцією: "Треба визнати, що дискусія між людьми, вихованими в різних концептуальних каркасах, є непростою. Але не може бути нічого більш плідного, ніж така дискусія, ніж зіткнення культур, яке стало стимулом деяких найбільших інтелектуальній революцій (виділ. нами – Л. Ш.).

Я припускаю, що інтелектуальна революція часто виглядає як релігійне звернення. Нове розуміння може вразити нас, наче блискавка. Але це не означає, що ми не в стані критично і раціонально оцінити наші попередні погляди у світлі нових"⁴.

Таким чином, в атрибуції будь-якого наукового терміна інтелектуальний корелюється з характеристиками пізнавальності, структурованості, логічної впорядкованості й інших інтегральних ознак розвиненого розуму, які (поза необхідністю доведення) приймаються сучасною лінгвістикою. З цього погляду поняття інтелектуальний набуває самостійного дефінітивного статусу в системі лінгвістичних категорій, що термінологічно, як правило, пов'язані з номінацією (мовних одиниць, структур, явищ та ін.). Атрибутивне за граматичною функцією поняття таким чином не лише кваліфікує номінацію, а й постає як самодостатня категорія.

Семантику поняття інтелектуальний перспективно, на наш погляд, розглядати і в парадигмі структурованості мисленнєвої діяльності за принципом "частина – ціле".

Ідея аналізу опозиційних відношень "частина – ціле" не є новою в методології науки, і лінгвістика в цьому не виняток. Дозволимо собі покликання на результативність аналізу, зокрема З.М. Шаляпіної, в дослідженні розширеної стратифікаційної моделі мови, коли мовознавець відштовхується від нерозчленованого розуміння протиставлення "частина – ціле" у Р.Якобсона і в такий спосіб формулює сутнісний підхід до моделювання мовної компетенції⁴. Проблема вирішення конкретно сформульованого лінгвістичного питання логічно приводить З.М. Шаляпіну до необхідності опрацювання інтегральних характеристик мовної компетенції, а отже вирішення завдання в системі лінгвістичних абстракцій. Аналогія з пошуком підходу до ро-

точно передбачено коперніканцями, або що картезіанці вміли пояснити все те, що передбачали ньютоніанці, але тільки *post hoc* (Імре Лакатос. История науки и ее рациональные реконструкции / Томас Кун. Структура научных революций. – М., 2003. – с. 480)".

зуміння дефінітивної сутності поняття інтелектуальний у системі категорій філологічного наукового знання очевидна. Співвідносність і водночас розрізнявальна здатність понять "інтелект" – "інтелектуальний" узгоджуються як кореляція "частини" і "цілого", але не заміщують понятійне поле і семантико-синтагматичну сполучуваність одне одного.

"Частина – ціле" як методологічна диспозиція **явища – відношення, явища – властивості** має універсальний характер і корелюється з науковим уявленням про інтелект і його симетричну характеристику – інтелектуальну сутність об'єктного світу (а отже і його понятійного представлення).

Водночас маємо парадокс. Своєрідний *quaternio terminorum*⁵, що спричинено як атрибутивним статусом поняття (властивість явища, але не саме явище), так і двозначністю терміна. Традиція зосередженості мовознавців лише на термінах-номінаціях відіграє в цьому випадку не останню роль. Зауважимо, що ні енциклопедичний словник "Українська мова", ні інші енциклопедичні й неенциклопедичні (але зорієнтовані на повний опис семантики слова) словники не подають окремої статті з визначенням обсягу поняття і стратифікацією його інтегральних характеристик, або ж вказівкою на самодостатню термінологічність поняття інтелектуальний. Часто вживане, певною мірою кваліфікаційне (як віднесеність до аналізованого явища) поняття інтелектуального дістає в мовознавстві, таким чином, суб'єктивних тлумачень.

Якщо виходити з логіки наукового знання й уявлень про його стадіальний розвиток, будь-яка терміносистема в процесі вдосконалення набуває ознак структурованості та дефінітивності. Понятійний обсяг термінів у такому разі є досить чітко окресленим і скорельованим, адже йдеться про систему репрезентації наукового світогляду.

У запропонованому контексті, на наше переконання, є необхідність інтерпретувати поняття інтелектуальний: як лінгвістичну категорію, що має смислорозрізнявальні диференційні характеристики, відноситься до мовознавчої терміносистеми (і водночас узгоджується з загальнонауковою термінологією), а також корелює з поняттям інтелекту за універсальним принципом пізнання явище – відношення.

⁵* *quaternio terminorum* – (лат.) логічна висновкова помилка як результат двозначності терміна.

¹Поппер Карл. Нормальная наука и опасности, связанные с ней / Томас Кун. Структура научных революций. – М., 2003. – С. 531; ²Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001. – 477 с.; ³Там само. – С. 12; ⁴Поппер Карл. Нормальная наука и опасности, связанные с ней / Томас Кун. Структура научных революций. – М., 2003. – С. 535.

В.Й. Горобець, канд. філол. наук

БІЛЯ ВИТОКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ СЛАВІСТИКИ

Емпіричні спостереження староукраїнських граматистів, лексикографів та перекладачів за відмінностями у слов'янських мовах засвідчують синкретичні підходи в аспектології, зумовлені станом накопичення фактів, як і вимушеною участю в розвитковій російської мови в добу дворянського просвітництва XVIII ст.

The empirical observations by the Ukrainian grammatists, lexicographers and translators on divergences in the Slavic languages demonstrate some syncretic approaches in aspectology that were conditioned by the state of facts as well as by forced participation in the development of literary standard of Russian during the Enlightenment in the XVIII century.

У добу раннього Просвітництва, паростки якого простежуються в умовах ренесансних та барокових соціально-культурних впливів із Заходу, дається взнаки зацікавлення українців спільністю походження слов'янських етносів. Поставлена здавна в центр емпіричних спостережень "словенська" (старослов'янська) мова усвідомлюється філологами XVI – XVII ст. як родовідна основа слов'янських мов. Виразна відмінність у природному мовленні слов'ян чимдалі насторожувала книжних поетів, збуджуючи зацікавлення неповторними формами вислову, а також прагнення залучити декотрі відповідники до синкретичних за змістом і формою слов'янізмів, що впадали у вічі митцям барокової поезії, ораторської прози. На рідномовний ґрунт переносилися всі пізнані автором "тотожники", передусім, із західнослов'янських мов і, звичайно, із середньовічної латини, створюючи химерні за строкатістю ряди співвідносних слів.

Від етапу аморфного нагромадження розмаїтих одиниць, враховуючи етнографізми, місцеві екзотизми, споглядання за барви-